

BLAŽENA GRACOVÁ

Významné postavy minulosti i současnosti sousedních národů ve vědomí české mládeže

Důležitou součástí výchovy k dnes silně zdůrazňovanému evropanství je pěstování vzájemné tolerance, pochopení historických kořenů určitých odlišností, překonávání xenofobií, negativních stereotypů vnímání jiných národů. Poznání je předpokladem porozumění. Otázka, jak a kde mladí lidé školního věku získávají historické vědomosti a jaká je v tomto směru úloha různých prostředků socializace, byla už předmětem řady jednání na evropské úrovni¹. Dospělo se při nich k závěru, že žáci získávají vědomosti z historie většinou z mimoškolních zdrojů, zejména ze sdělovacích prostředků, ve skupinách svých vrstevníků či v rodině, a že výuka dějepisu se pak ne vždy úspěšně snaží objasnit, učenit a systematizovat to, co mladí lidé roztržštěně získali mimo školu, a především odstranit některé předsudky².

Stejného názoru je Jerzy Maternicki, když soudí, že škola nikdy nebyla a není jedinou institucí formující historické vědomí mládeže. Domnívá se, že je velmi obtížné vymezit váhu a význam každého z těchto činitelů, avšak tvrdí, že historické vědomí mládeže zůstává pod převažujícím vlivem obecného povědomí. Škola vyzbrojuje mladé lidi především historickým věděním, zatímco v malé míře ovlivňuje jejich názory a emocionální postoje vůči dávné i nedávné minulosti³. Frédéric Delouche je méně skeptický. Iniciátor prvního pokusu o učebnici dějin Evropy dokonce uvažuje nad současnými možnostmi dějepisné výuky jako nezanedbatelného faktoru při vytváření evropské identity⁴.

¹ *Oboustranné porozumění a vyučování historii Evropy: výzvy, problémy a přístupy*. Praha 24.—28. 10. 1995. — *Úloha školy v historickém vzdělávání středoevropské společnosti*. 30. 10. 1996.

² V. Čapek: *Nové výzkumy didaktiky dějepisu v západní Evropě*. In: *Vybrané kapitoly z didaktiky dějepisu II*. Red. T. Jílek. FP, Plzeň 1996, s. 36—51.

³ J. Maternicki: *Historia i wychowanie*. Warszawa 1990, s. 27—28.

⁴ *Dějiny Evropy. Napsáno 12 evropskými historiky*. Předmluva F. Delouche. Argo 1995.

Kolektivní paměť o lidech, kteří se obzvláště zasloužili o rozvoj vlastního národa, získali uznání ve světě, je zdrojem národní hrdosti. Postavy takových vynikajících jedinců jsou nutně daleko emocionálnější posuzovány příslušníky národního společenství než obyvateli cizích zemí. Ti v nich spatřují především významné spolutvůrce evropského či světového kulturního dědictví, kteří by měli být trvale zapsáni ve vědomí současné mládeže.

Výzkum historického vědomí je záležitostí komplikovanou, jelikož se nepodrobuje bezprostřednímu pozorování. Proto o něm můžeme usuzovat nepřímou, prostřednictvím analýzy anketové sondy. Působí to mnoho metodologických obtíží, neboť tato bádání poskytují pouze přibližný pohled na stav historického vědomí společnosti a nejsme vždy s to předvídat, jaký byl vliv aktuální společenskopolitické situace na respondenty vyjadřované názory a jaký bude jejich směr. Výše charakterizovaný typ průzkumů má už u našich severních sousedů dlouholetou tradici a je navíc institucionálně zajišťován⁵. Mnohé z polských publikací nám proto mohly posloužit jako metodická inspirace⁶. Problematika je dnes zahrnována také do rámce didaktiky dějepisu.

Míra zatížení současné mladé generace stereotypními pohledy na sousední národy byla předmětem několikaletého výzkumu katedry historie FF OU. Nekladl si však nároky sociologických šetření. Směřoval ke zjištění, a to na příkladu nejbližších sousedů, nakolik je dnešní mládež svými znalostmi středoevropského prostoru a svými postoji připravena na společné soužití ve sjednocující se Evropě. Registrace reálné situace se může stát východiskem pro iniciování potřebných změn v orientaci přípravy budoucích vychovatelů mladé generace.

Následující analýza vychází z dílčích výsledků posledního ze zmíněných průzkumů, který proběhl v červnu 1998 v řadě regionů České republiky u dvou kategorií mládeže, a to žáků posledního ročníku ZŠ (15 let) a studentů třetího ročníku čtyřletého gymnázia, popřípadě odpovídajícího ročníku gymnázia víceletého (18 let). Na rozdíl od předchozích šetření na něm participovala skupina studentek učitelského studia dějepisu FF OU.

Třístránkový dotazník orientovaný na postoje současné mladé generace vůči sousedním národům vyplnilo 404 žáků a 390 studentů⁷. Pokusili jsme se

⁵ Systematicky od poloviny 70. let. Instytut Badań Problemów Młodzieży.

⁶ J. Maternicki, C. Majorek, A. Suchoński: *Dydaktyka historii*. PWN, Warszawa 1994, s. 92–113; J. Rulka: *Świadomość historyczna jako przedmiot badań dydaktyczno-historycznych*. „Edukacja Polityczna” 1998, vol. 12, a další práce.

⁷ Bohumíra Čechová, Silvie Chalupová, Kateřina Najdková, Jana Pchálková a Šárka Tolková. Skutečnost, že byly osobně přítomny vyplňování dotazníků ve třídách, zajistila rovnocenné podmínky a umožnila realizovat průzkum ve všech příhraničních regionech i ve vnitrozemí ČR. Soubor respondentů pocházel z Ostravska (171), východních Čech (105), jižní Moravy (128), severních a západních Čech (198) a konečně z Prahy a Brna (192).

ověřit úroveň všeobecného rozhledu současné mládeže, a to na příkladu osobností různých sfér činnosti. Současně jsme sondažovali postoje k nim, stejně jako k významným úsekům minulosti Polska, Slovenska, Německa, Rakouska a Maďarska. Ve vztahu k Polsku a Polákům to byl již opakovaný průzkum, který nám umožnil sledovat změny ve vědomí studující mládeže⁸. Rovněž znalost osobností německých a rakouských už byla ověřována podruhé⁹. My se však soustředíme přednostně na polské osobnosti a události a analýzu obdobných úkolů využijeme pouze ke komparaci.

1. Které zdroje informací jsou důležité pro utváření vašich názorů na Poláky?

A) 1996

Skupina středoškoláků: 292 respondentů, 13 neodpovědělo.

ČR (SŠ, VŠ): 402 respondentů, 13 neodpovědělo.

(studenti je číslovali 1—5, 5 nejvyšší ocenění).

Gymnázia 1996	Ø ocenění	Celkově 1996	Ø ocenění
televize, rozhlas	3,52	televize, rozhlas	3,49
vlastní zkušenost	3,41	vlastní zkušenost	3,38
cestování	3,31	cestování	3,31
denní tisk	3,31	denní tisk	3,26
film	2,31	film	2,43
krásná literatura	2,15	krásná literatura	2,20
rodina	1,78	rodina	1,68

B) 1998

Skupina žáků ZŠ: 404 respondentů, 9 neodpovědělo

Skupina středoškoláků: 390 respondentů, 2 neodpověděli

ČR: 794 respondentů, 11 neodpovědělo.

(studenti je číslovali 1—8, 8 nejvyšší ocenění).

⁸ Na jaře 1996 autorka realizovala rozsáhlé šetření u souboru dotazovaných v České republice (402) a Polsku (279), který zahrnoval obdobnou skupinu středoškoláků (292 českých a 178 polských), druhou věkovou a vzdělanostní kategorií tehdy tvořili vysokoškoláci (110 českých a 101 polských, z toho 70 ze Slezské univerzity v Katovicích). 180 respondentů z Ostravska sestávalo jak gymnazistů, tak ze studentů Ostravské univerzity. Viz B. Gracová: *Obraz Čechů, Poláků a jejich minulosti u studující mládeže*. FF OU, Ostrava 1998; Eadem: *Významné české a polské osobnosti v historickém vědomí studující mládeže*. „Historica” 1997, 5, s. 197—224.

⁹ B. Gracová: *Významné osobnosti německé a rakouské kultury a politiky ve vědomí české studující mládeže*. „Historica” 1998, 6, s. 121—136.

ZŠ	Ø ocenění	Gymnázia	Ø ocenění	ČR	Ø ocenění
televize, rozhlas	5,00	televize, rozhlas	4,95	televize, rozhlas	4,98
cestování	4,55	vlastní zkušenost	4,68	vlastní zkušenost	4,51
vlastní zkušenost	4,35	denní tisk	4,49	cestování	4,47
škola	4,15	cestování	4,39	denní tisk	4,29
denní tisk	4,09	škola	3,81	škola	3,98
film	3,74	film	3,15	film	3,45
rodina	3,39	krásná literatura	2,97	rodina	3,14
krásná literatura	2,92	rodina	2,89	krásná literatura	2,95

Úvodní dotazy našeho šetření směřovaly ke zjištění zdrojů informací, pokládaných současnou mladou generací z hlediska poznání historie a současnosti sousedních národů za nejvýznamnější¹⁰. Žáci i studenti z osmi nabídnutých možností vcelku jednoznačně a shodně označili televizi a rozhlas za nejdůležitější zdroj jejich vědomostí o Polsku¹¹. Zatímco starší respondenti uvedli jako další podstatné prostředky poznání Poláků už s menšími diferencemi vlastní zkušenost a četbu denního tisku, mladší dotazovaní se cítili více ovlivnění cestováním a školou. Rozdíl se projevil rovněž v přiznání silnějšího vlivu rodiny a zejména filmové produkce na žáky ZŠ. Nejméně informací o Polsku a Polácích se mladým lidem dostává četbou krásné literatury.

Zatímco celkové pořadí po ohodnocení informačních zdrojů bylo u ostravských respondentů plně ve shodě s ostatní mládeží ČR, neplatila tato shoda už pro jednotlivé věkové a vzdělanostní kategorie. Obě dvě skupiny dotazovaných ČR totiž přiznaly nejvyšší ovlivnění televizí. Ostravští středoškoláci preferovali vlastní zkušenost jako nejpodstatnější faktor poznání Poláků. Tuto skutečnost nám vysvětluje častější přímý kontakt s Poláky žijícími v ČR i s polskými turisty, pracovníky či jinými návštěvníky Ostravska. U stejné věkové kategorie dotazovaných dalšího příhraničního regionu, východních Čech, překvapivě převyšovalo působení všech masmédií, tedy televize, rozhlasu i četby denního tisku, jak dopad vlastní zkušenosti, tak cestovních zážitků. Žáci z Hradce

¹⁰ Ke každému z osmi uvedených měli žáci a studenti připojit příslušné hodnocení 8—1 (nejvyšším bylo 8, nejnižším 1). Jednotlivé národy byly přitom posuzovány samostatně. Respondenti vždy nevyčerpali celou hodnotící škálu, někdy ocenili jen některé ze jmenovaných zdrojů informací. I tyto odpovědi byly zohledněny. Vyloučili jsme pouze zanedbatelné procento zcela nevyplněných anket.

¹¹ Tímto spojením televize a rozhlasu se druhému z uvedených médií dostalo ocenění, které by samostatně u mladší generace nezískalo. Viz P. Pácl: *Čtenář, posluchač a divák hromadných sdělovacích prostředků na příkladu severomoravského regionu*. „Psychologica“ 1997, s. 23—34.

Králové vyzvedli význam školní výuky pro získávání informací o Polsku. Může to být pozitivní důsledek systematické spolupráce východočeských učitelů a žáků s jejich partnery z Kladska. Na rozdíl od nich ostravští žáci posuzovali roli školy zdrženlivěji (nejen při srovnání s východočeskými).

Vliv rodiny na utváření názoru na Poláky se nejevil v regionech sousedících s Polskem o mnoho silnější než jinde v ČR. Pro ostravské gymnazisty byl v tomto směru nejméně ovlivňujícím faktorem film. Nepatrné rozdíly však svědčí spíše o celkově nízké sledovanosti jak do roku 1989 atraktivní katovické televize, tak veřejnoprávní České televize. Ta totiž zařazuje do svého programu umělecky hodnotná díla starší světové kinematografie. Právě snímky mnohých polských režisérů zaujímají mezi nimi významné místo. Ostravští středoškoláci však vyšším oceněním krásné literatury naznačili, že se setkali spíše s některým z historických románů Henryka Sienkiewicze než s jejich filmovou adaptací.

Pořadí zdrojů informací, ovlivňujících znalost ostatních sledovaných národů, se nijak výrazně nelišilo ani na Ostravsku, ani v celé ČR. Prvenství televize a rozhlasu nepotvrdili ostravští respondenti pouze pro formování jejich vztahu ke Slovákům. Osobní zkušenost z kontaktu se Slováky žijícími na Ostravsku či dojíždějícími za prací do průmyslového regionu, blízkost hranice, stejně jako návštěvy příbuzných a známých na Slovensku hrály podstatnější roli. Cestování do Rakouska je s výjimkou jednorázových účelových návštěv v současné době zřejmě častější než do Polska. Rovněž ke sledování rakouských a německých filmů se dnes českým divákům nabízí více příležitostí než pro shlédnutí produkce polské. V pohledu na Maďary představuje pro ostravské respondenty vlastní zkušenost faktor téměř srovnatelný s vlivem všech masmédií a cestování, maďarská filmová produkce zůstává naprosto neznámá.

Česká mládež přiznává stále méně informací poskytovaných o sousedních národech školou. Zhruba dvě procenta jakékoliv její působení zcela popřela. Přitom gymnazisté ještě v roce 1995 vliv školy kladli na první místo. Rovněž krásná literatura byla v předchozím průzkumu klasifikována jako důležitější faktor formující postoje vůči Polákům než rodina¹². Poslední zjištění však prokázalo nadále slábnoucí zájem o četbu především u žáků. Komparace s výsledky starších šetření další změny v názorech středoškoláků nepotvrdila.

A jaký je vliv jednotlivých vyučovacích předmětů na utváření obrazu minulosti i současnosti sousedních zemí? V rámci školní výuky získávají mladí lidé nejvíce informací o Polsku a Polácích v dějepise a zeměpise, podstatně méně v občanské výchově a jiných předmětech (především v literatuře). Respondenti shodně posoudili závažnost jmenovaných předmětů pro poznání dalších sousedů ČR. Jediný výrazný rozdíl přiznali pro utváření vztahu ke

¹² B. Gracová: *Školní výuka dějepisu a překonávání stereotypního obrazu Polska a Poláků v české populaci*. In: *Tvorba učebnic dějepisu v Polsku, na Slovensku a v České republice*. Brno 1996, s. 43–49.

Slovensku a Slovákům, o který se vedle dějepisu stará především občanská výchova, výrazně méně už zeměpis.

V průzkumu z roku 1996 bylo rozpětí mezi rolí dějepisu a zeměpisu jako informačních zdrojů o Polácích v poměru 2:1, nyní se prokázal nárůst vlivu zeměpisu. U ostravských žáků se vyrovnal působení dějepisu, pro poznání Maďarů byl dokonce preferován. Gymnazisté svůj názor v průběhu dvou let tolik nezměnili, a to ani u dalších vyučovacích předmětů.

2. Jaké procento informací získáváte prostřednictvím školní výuky o minulosti a současnosti?

1998

Skupina žáků ZŠ: 404 respondentů, 9 neodpovědělo.

Skupina středoškoláků: 390 respondentů, 6 neodpovědělo.

ČR: 794 respondentů, 15 neodpovědělo.

	polské			slovenské			německé			rakouské			maďarské		
	ZŠ	SŠ	ČR	ZŠ	SŠ	ČR	ZŠ	SŠ	ČR	ZŠ	SŠ	ČR	ZŠ	SŠ	ČR
dějepis	43	51	47	47	43	45	54	50	52	40	50	45	41	50	45
zeměpis	33	31	32	13	12	13	25	25	25	33	27	30	34	31	33
občanská nauka	11	8	9	28	31	29	10	9	10	12	8	10	12	8	10
jiné předměty	13	10	12	12	14	13	11	16	13	15	15	15	13	11	12

Pokusili jsme se zjistit, jak jsou respondenti spokojeni s výběrem informací, které jim o historii sousedních států poskytuje dějepisná učebnice. Většina z nich pokládala informace o politickém vývoji Polska za dostačující. Třetina by ovšem přivítala jejich obohacení. Česká mládež vyjádřila obrácený poměr v dalších požadavcích. Pociťuje nedostatečnou znalost osobností polské politiky, vědy a umění. Proto více než 60% dotázaných projevilo zájem poznat více „významných Poláků“ a téměř 66% by rádo rozmnožilo své vědomosti z oblasti polské kultury (nejvýrazněji středoškoláci). Ostatním připadaly současné učebnicové texty v tomto ohledu vyhovující.

Názory dotázaných se příliš nelišily ani při vyjádření jejich zájmu o historii dalších sousedů. Poněkud větší ochotu k prohloubení znalostí politického vývoje vyjádřili ve vztahu ke Slovensku, zčásti i k Rakousku a Německu. V případě slovenských dějin je to pravděpodobně důsledek podstatné redukce učiva po rozdělení federace. Zájem o politický vývoj německý a rakouský souvisí zřejmě s orientací mladé generace na možnosti získání studijních pobytů v těchto zemích, popřípadě pracovních příležitostí u zahraničních firem. Vzhledem k dlouholeté tradiční preferenci politických dějin však byla

vždy jednoznačně upřednostňována prezentace významných osobností a kulturního dědictví před politickými dějinami.

Nejobsáhlejší úkol dotazníku ověřoval rozsah znalostí polských osobností různých oblastí vědy a umění, ale i politiky. Jelikož jsme naprosto shodnou otázku položili českým (obdobnou polským) středoškolákům už v roce 1996, můžeme alespoň u jedné kategorie dotazovaných přesně sledovat rozdíly v odpovědích. Musíme konstatovat překvapující pokles vědomostí o našem severním sousedovi. Polovina respondentů tentokrát neuvedla ani jednoho polského zástupce, přitom více než čtvrtina středoškoláků. V regionech sousedících s Polskem byl počet vůbec nereagujících gymnazistů podstatně nižší (13—14%). Avšak žáci východočeských a ostravských ZŠ si nevedli o mnoho lépe než většina respondentů jejich věkové kategorie. Jelikož jejich vědomosti byly minimální a jen u politiků překročily 10%, soustředili jsme pozornost zejména na skupinu gymnazistů.

3. Znam tyto polské osobnosti:

I SŠ: 292 respondentů, rok 1996.

II ZŠ: 404 respondentů, rok 1998.

III SŠ: 390 respondentů, rok 1998.

IV SŠ: Ostravsko, 86 respondentů, 1998.

V SŠ: východní Čechy, 62 respondentů, 1998.

VI ČR: 794 respondentů, rok 1998.

Na otázku neodpověděli:

	I	II	III	IV	V	VI
A) básníka, spisovatele	14	94,5	46,5	33,7	35,5	71
B) vědce, vynálezce	15	93,5	82,5	81,4	64,5	88
C) herce, režiséra	62	99,5	97,5	100	96,8	98,5
D) hudebního skladatele, hudebníka	27	90	79,5	75,6	71	85
E) malíře, sochaře, architekta	99	100	100	100	100	100
F) politika	16	87,5	56,5	44,2	50	72
	1996	1998 (údaje v %)				

Při obou výzkumech středoškoláci jmenovali nejčastěji dva polské literáty, autora historických románů Henryka Sienkiewicze a básníka Adama Mickiewicze, známé jak z učebnic dějepisu, tak literatury. Spora-dicky byli uváděni ještě Stanisław Lem, Bolesław Prus a Andrzej Sapkowski. Jména nositelů Nobelovy ceny za literaturu Czesława Miłosze, Władysława

Reymonta, Wisławy Szymborské ani v učebnicích uváděného Jerzyho Andrzejewského nebyla tentokrát ani zmíněna. Ostravští gymnazisté uspěli sice o něco lépe než ostatní, avšak ani jejich vědomosti nelze pokládat za uspokojivé.

A) básníka, spisovatele	I	II	III	IV	V	VI
Henryk Sienkiewicz	42,1	3,2	34,4	44,2	25,8	18,5
Adam Mickiewicz	70,2	2,5	23,3	24,4	37,1	12,8
Stanisław Lem	3,1	—	2,3	4,7	3,2	1,1
Bolesław Prus	1,0	—	1,8	3,5	4,8	0,9
	1996	1998 (údaje v %)				

Dvě postavy polské vědy, důsledně představené ve všech dějepisných textech, a to už základních škol, nejsou pevně zafixovány ve vědomí současné mládeže. Pouhých 14% gymnazistů si vzpomnělo na polský původ Marie Skłodowské. Poutavá románová zpracování osudů nositelky Nobelovy ceny dnešní mladou generaci zřejmě už příliš neoslovují. V roce 1996 mohli mít respondenti ještě na paměti tehdy uváděný biografický televizní seriál. Mikuláš Koperník se často chybně objevoval ve výčtu českých vědců nebo astronomů žijících na dvoře císaře Rudolfa II. V obou částech úkolu se pokusilo reagovat jen minimální procento mladších respondentů. Zarážející je však především katastrofální snížení vědomostí u gymnazistů (u Marie Skłodowské o 65%, u Koperníka o 30%).

B) vědce, vynálezce	I	II	III	IV	V	VI
Marie Skłodowská	79,8	4,5	14,4	17,4	30,7	9,3
Mikuláš Koperník	32,9	2,2	2,3	1,2	3,2	2,3
	1996	1998 (údaje v %)				

Pouze osm ze 794 dotázaným (jeden z Ostravska) uvedlo ve Spojených státech působícího režiséra Romana Polaňského. V roce 1996 ho znalo alespoň 17% českých středoškoláků. Tehdy byli častěji zmiňováni jak přední reprezentanti moderní polské kinematografie Andrzej Wajda i Tadeusz Kiesłowski, tak i někteří úspěšní polští herci.

Polský původ hudebního skladatele Fryderyka Chopina si uvědomila pětina středoškoláků a desetina žáků ZŠ. Další čtyři jména (Paderewského, Moniuszka a Lutosławského) se objevila vždy jen jednou. I v tomto případě pokles vědomostí budoucích maturantů o 50% je varující.

Oblast politiky tedy zůstává sférou mladé generaci nejbližší. Zhruba čtvrtina dotázaných gymnazistů znala jak Lecha Wałęsu, tak současného prezidenta Aleksandra Kwaśniewského. Především ostravskými středoškoláky byl zmirován premiér Jerzy Buzek (obdobně v roce 1996 Oleksy). Další politikové figurovali ve výčtu už opět sporadicky, v předchozím průzkumu výrazně zastoupení Wojciech Jaruzelski a Tadeusz Mazowiecki, ale i tvůrce hospodářské politiky Leszek Balcerowicz. I v tomto případě musíme konstatovat zmenšený zájem středoškoláků oproti roku 1996, v příhraničních regionech sice o něco méně patrný, avšak zdaleka neodpovídající současným oficiálním česko-polským vztahům, ani společným zájmům obou zemí o evropskou integraci.

F) politika	I	II	III	IV	V	VI
Lech Wałęsa	70,9	5,7	28,0	20,9	37,1	16,6
Aleksander Kwaśniewski	51,7	5,7	21,0	40,7	17,7	13,2
Wojciech Jaruzelski	8,2	—	0,8	1,2	—	0,4
Jerzy Buzek	—	2,0	4,9	11,6	4,8	3,4
	1996	1998 (údaje v %)				

Výsledky předchozího šetření ještě prokázaly vyšší úroveň vědomostí českých středoškoláků oproti polským studentům z Horního Slezska, kteří reagovali na stejný úkol, ověřující jejich znalosti osobností českých¹³. Dnešní skutečnost už je odlišná. Malým všeobecným rozhledem se studenti přiblížili svým dříve testovaným vrstevníkům v Rakousku a Německu, srovnání s polskými gymnazisty by vyžadovalo opakovaný výzkum.

Prudký pokles vědomostí v průběhu dvou let (komparace pouze u středoškoláků) potvrdil přiznané snížení role školy v získávání informací o historii i současnosti sousedních národů. Jinak si jen obtížně zdůvodňujeme, proč jména důsledně zmiňovaná v dějepisných učebnicích, a nejen dějepisných, nejsou většinou budoucích maturantů známa. Ani zkvalitnění učebnicové produkce nemělo pozitivní dopad na znalosti respondentů. V posledních letech se na pultech knihkupectví objevila celá řada populárně vědných zpracování portrétů významných postav různých oblastí lidské činnosti, zahrnujících nejen jejich české zástupce¹⁴. Četba literatury faktu, stejně jako krásné literatury, stojí vůbec stranou zájmu většiny současné mládeže. U mnohých představitelů vědy a umění se často ve vědomí mladých lidí stírá vazba na zemi jejich původu. Polské výtvarné umění bylo a je mladým lidem naprosto neznámé,

¹³ B. Gracová: *Významné české a polské osobnosti...*, s. 207.

¹⁴ Edice Odkaz. Např. *Slavni vojevůdci, Skladatelé světové hudby. Osudové ženy* atd.

nepomohla ani v učebnicích zařazená reprodukce Matejkova Rejtana. Důsledkem minimální sledovanosti polské filmové produkce, ale pravděpodobně i dříve značně oblíbené „katovické“ televize, jsou chabé vědomosti respondentů v oblasti zdánlivě atraktivní. Snad situaci v tomto směru alespoň zčásti napraví jak Zlatým lvem oceněný koprodukční snímek Vladimíra Michálka, v němž vystupuje hned několik polských herců¹⁵, tak nákladný polský velkofilm natočený podle Sienkiewiczowa románu. Dominantní vliv televize a ostatních médií přinesl snad jen poněkud menší snížení informovanosti české mládeže o současné polské politické reprezentaci. Odpovědi ostravských gymnazistů celkově neprokázaly výrazně vyšší zájem o nejbližšího souseda.

S přílišným pochopením se nesetkaly úkoly, kterými jsme se pokoušeli studenty přimět k ocenění některé současné polské osobnosti, stejně jako postavy minulosti. Odmítla tak učinit naprostá většina dotázaných, tři čtvrtiny středoškoláků a zhruba 90% žáků, někteří s odkazem, že jejich nedostatečná znalost jim to neumožňuje, jiní s vysvětlením, že žádnou neoceňují. Nejčastěji však rubrika zůstala zcela nevyplněná. Téměř polovina ostravských gymnazistů projevila svůj názor na současnost, v hodnocení minulosti byli už zdrženlivější. Opačný přístup zvolili jejich vrstevníci z východních Čech.

Výběr respondenty oceňovaných osobností se oproti roku 1998 nijak nezměnil. Jistý pokles preferencí u papeže Jana Pavla II. (při velmi malém počtu těch, kdo byli svůj názor ochotni vyslovit), není dostatečně průkazný. Přes minimální mediální prezentaci Lecha Wałęsy zůstává v povědomí středoškoláků stále tou postavou, která sehrála významnou roli při pádu komunismu v Polsku. Současný reprezentant Polska Aleksander Kwaśniewski je pozitivně vnímán především na Ostravsku, kde mu své sympatie vyjádřila více než čtvrtina gymnazistů, ale i 6% žáků ZŠ. Ostatní osobnosti, například nositelku Nobelovy ceny za literaturu Wisławu Szymborskou, úspěšného skokana do výšky Artura Partyku, režiséra Romana Polańskiego a některé další politiky uváděli už jen jednotlivci. Dříve jsme konstatovali jen mírně lepší vědomosti respondentů příhraničních regionů. Pozitivní ocenění současné polské reprezentace však přiznali ostravští středoškoláci trojnásobně častěji než ostatní.

4. Nejvíce oceňují tyto současné osobnosti:

I SŠ: 292 respondentů, rok 1996.

II ZŠ: 404 respondentů, rok 1998.

III SŠ: 390 respondentů, rok 1998.

IV SŠ: Ostravsko, 86 respondentů, 1998.

V SŠ: východní Čechy, 62 respondentů, 1998.

VI ČR: 794 respondentů, rok 1998.

¹⁵ *Je třeba zabít Sekala.*

	I	II	III	IV	V	VI
Aleksander Kwaśniewski	16,8	2,0	9,7	26,7	8,1	5,8
Karol Wojtyła	24,3	2,7	7,7	15,1	4,8	5,2
Lech Wałęsa	20,6	1,2	10,0	9,3	12,9	5,5
	1996	1998 (údaje v %)				

Komparace studentům známých a oceňovaných osobností polské vědy, umění i politiky ukazuje, že vědomosti respondentů jsou určující pro ocenění. V roce 1996 středoškoláci preferovali Marie Skłodowská, Fryderyk Chopin a Mikuláš Koperník byli také podstatně častěji jmenováni jako reprezentanti příslušných sfér činnosti. Pokles znalostí v tomto směru vedl k výběru takových postav, na které si respondenti vůbec vzpomněli. Gymnazisté opět připomínali spisovatele Henryka Sienkiewicze, a pak oba české krále z rodu Jagellonců. Ti se před třemi lety ve výčtu ohodnocených vůbec neobjevili. Tradičně bývá vyzvedávána postava Tadeusze Kościuszka jako symbolu protiruského odporu. Počet vyjmenovaných historických osobností byl podstatně bohatší, ale vesměs šlo o ojedinělé zmínky.

5. Nejvíce oceňují tyto osobnosti polské historie:

	I	II	III	IV	V	VI
Henryk Sienkiewicz	4,5	—	7,9	9,3	4,8	3,9
Tadeusz Kościuszko	4,1	1,0	4,4	2,3	4,8	2,6
Adam Mickiewicz	4,5	—	3,6	2,3	8,1	1,8
Fryderyk Chopin	8,9	4,0	2,6	4,7	3,2	3,3
Marie Skłodowská	15,4	2,2	2,3	3,5	3,2	2,3
Mikuláš Koperník	7,5	1,7	0,3	—	1,6	1,1
Jagellonci	—	0,2	5,6	8,1	8,1	2,9
	1996	1998 (údaje v %)				

Jen čtvrtina středoškoláků se pokusila určit údobí polských dějin, které pokládají za nejvýznamnější nebo v němž oceňují polské postoje. Polský středověk patří k tématům, nejobšírněji zpracovaným ve všech učebnicích, s výrazným oceněním tvůrců polského státu i česko-polských středověkých kontaktů. Tato skutečnost nalezla ohlas především u gymnazistů, jejichž znalosti by měly být hlubší. Tradičně se ocenění dostává opakovanému polskému odporu proti ruské nadvládě. Žáci ZŠ projevili obdiv k polské

statečnosti v letech druhé světové války. Jejich názor korespondoval s postoji vůči vlastní minulosti, kdy právě tento úsek historie pokládali za nejtragičtější a ocenili všechny formy zápasu s nacistickou zvlí¹⁶. Středoškoláci kromě už zmíněných úseků minulosti zaujali pozitivní postoj vůči Polsku posledního desetiletí.

6. Nejvíce oceňují toto období polské minulosti:

	I	II	III	IV	V	VI
středověk	13,7	2,0	11,8	5,8	16,1	6,8
2. světová válka	10,6	7,7	5,1	3,5	3,2	6,4
současnost	3,8	2,0	6,7	4,7	8,1	4,3
národní povstání	3,8	1,0	6,7	4,7	11,3	3,8
1996	1998 (údaje v %)					

Pokusme se nyní odhalit, do jaké míry jde o celkové snížení úrovně znalostí absolventů českých středních škol a do jaké míry jde pouze o přesun pozornosti mladé generace k jazykové oblasti v dané chvíli pro ni atraktivnější. Umožní nám to srovnání odpovědí na shodnou otázku ve vztahu ke všem českým sousedům, tedy Polsku, Slovensku, Německu a Rakousku, vzhledem ke společnému směřování do evropských struktur jsme do dotazníku zařadili také dotaz na osobnosti maďarské.

7. Znáám tyto osobnosti sousedních národů:

A) básníci, spisovatelé

poľští	%	slovenští	%	němečtí	%	rakouští	%	maďarští	%
H. Sienkiewicz	34,4	J. Kollár	26,4	J. W. Goethe	55,4	S. Zweig	8,2	S. Petöfi	12,8
A. Mickiewicz	23,3	L. Štúr	15,1	Mannové	48,0	R. Musil	2,3	M. Jokai	0,8
S. Lem	2,3	P. Hviezdoslav	11,8	E. M. Remarque	33,6	A. Stifter	1,5		
B. Prus	1,8	J. Král	8,2	F. Schiller	25,9				
A. Sapkowski	1,8	P. J. Šafařík	1,8	F. Kafka	12,3				

¹⁶ B. Gracová, Š. Tlolková: *Z výzkumu národní identity u studentů a žáků z Ostravska. Sborník Ostrava*, č. 20. [V tisku].

Ze srovnání vyplývá, že středoškoláci znají nejlépe reprezentanty německé literatury, jimž je ve škole věnována pozornost jak v hodinách české literatury, tak ve výuce německého jazyka. Výrazně převažovali zástupci klasické literatury a pak meziválečné antifašistické prózy. Mezi tyto postavy se zařadil jen německy píšící pražský rodák Franz Kafka. Výčet jmen slovenských básníků a spisovatelů byl o něco bohatší než u polských zástupců této oblasti umění. Překvapuje výběr jmen spisovatelů a básníků minulého století a absence současných slovenských prozaiků. Vzhledem ke skutečnosti, že slovenská literatura bývala probírána podstatně obsírněji než literatury jinojazyčné, lze orientaci mladých ve slovenské literatuře označit za nedostatečnou. Rakouskou literaturu ve vědomí českých gymnazistů reprezentuje především Stefan Zweig, mnohdy však ztotožňovaný s Němcem Arnoldem Zweigem. Jména dalších prozaiků už zmiňovali jen jednotlivci. Vědomosti z maďarského písemnictví jsou zredukovány na jedinou postavu revolučního básníka, když M. Jokaie připomenuli pouze tři dotazovaní. Minimální reakce žáků ZŠ nás přinutila nezahrnout jejich výsledky do srovnání a omezit se pouze na starší věkovou kategorii respondentů.

Stejně tak německá věda je českými středoškoláky nejčastěji spojována s konkrétními jmény. Počet uvedených zástupců byl poměrně vysoký, byť se o to zasloužili opět jedinci. Tvůrce teorie relativity Albert Einstein a vynálezce knihtisku Johann Gutenberg patřili k těm nejznámějším. Konstatovali jsme zklamání z poklesu vědomostí středoškoláků ve vztahu k polským osobnostem. Přesto pořád figurují v povědomí dotazovaných spíše oni než vědci všech dalších sousedních států. Gymnazisté totiž zmínili vždy už jen jedno jméno (Jesenius, Freud, Rubik), navíc s výjimkou příborského rodáka tak učinilo zanedbatelné procento této skupiny respondentů.

B) vědci, vynálezci

polští	%	slovenští	%	němečtí	%	rakouští	%	maďarští	%
M. Skłodowska	14,4	J. Jesenius	2,3	A. Einstein	39,2	S. Freud	6,9	E. Rubik	0,5
M. Kopernik	2,3			J. Gutenberg	8,1				
				K. F. Benz	3,8				
				R. Diesel	3,5				

Čeští středoškoláci znají nejlépe slovenskou kinematografii, a to především herce, méně už režiséry. Kromě dlouholeté spolupráce českých a slovenských herců je důvodem i jejich nynější působení v českých zemích, hostování v četných českých nebo koprodukčních snímcích, vystupování v řadě pořadů České televize, ale i jazyková přístupnost slovenské filmové tvorby. Zásluhou

hvězdy akčních filmů, původem Rakušana, byli rakouští herci zmíněni vyšším procentem respondentů než němečtí. Kromě Arnolda Schwarzeneggera se však vybavilo už jen jméno představitelky slavných historických postav Sisi či královny Viktorie, tedy Romy Schneiderové. Německý film je malou skupinou středoškoláků ztotožňován rovnocenně se třemi hereckými osobnostmi, Marlene Dietrich, Lexe Barkera a Thomase Gotschalka a režisérem R. W. Fassbinderem. Absolutní neznalost kvalitní polské kinematografie už byla připomenuta. Co se týče maďarských herců, padlo jediné jméno, ale pouze postavy ztvárněné tímto umělcem v úspěšném Menzlově filmu, kandidujícím na nejvyšší ocenění, *Vesničko má středisková*.

C) herci, režiséři

polští	%	slovenští	%	němečtí	%	rakouští	%	maďarští	%
R. Polański	1,5	J. Satinský	40,0	M. Dietrich	2,6	A. Schwarzenegger	16,9	—	—
		M. Lasica	36,7	L. Barker	2,6	R. Schneider	3,9		
		M. Labuda	34,6	T. Gottschalk	2,6				
		J. Jakubisko	29,0	R. Fassbinder	1,7				
		M. Markovič	18,0						
		M. Vašáryová	13,6						
		J. Kukura	10,8						

Znalosti hudebních skladatelů či hudebníků se u českých gymnazistů koncentrují vždy na několik málo jmen. Zatímco slovenská hudební produkce je důsledně spojována s populárním žánrem, mezi reprezentanty ostatních zemí pronikl mezi skladatele vážné hudby vyšším procentem jen nedávno zesnulý rakouský zpěvák Falco. Vědomosti v této oblasti lze označit za nejlepší a také vyrovnanější.

D) hudební skladatelé, hudebníci

polští	%	slovenští	%	němečtí	%	rakouští	%	maďarští	%
F. Chopin	19,7	P. Habera	26,9	J. S. Bach	39,0	W. A. Mozart	50,8	F. Liszt	4,4
		M. Žbirka	22,3	L. Beethoven	37,0	J. Strauss	23,6	B. Bartók	3,9
		P. Nagy	16,4	R. Wagner	14,1	Falco	4,6		
		R. Müller	10,5	G. F. Händel	8,0				

Výtvarnému umění nevěnují gymnazisté téměř žádnou pozornost, když u dvou ze sousedních zemí neuvedli ani jednoho reprezentanta některé z požadovaných oblastí výtvarné tvorby. Procento dalších zmínek bylo velmi nízké, ať už máme na mysli secesního malíře Gustava Klimta, expresionistu uplatňujícího svůj talent i v oblasti literatury Oskara Kokoschku, či architekta moderního Hundertwasserova domu, známého z výletů do Vídně. A tak pouze jediný německý zástupce, Albrecht Dürer, je znám čtvrtině dotazovaných.

E) malíři, sochaři, architekti

polští	%	slovenští	%	němečtí	%	rakouští	%	maďarští	%
—	—	A. Warhol	1,3	A. Dürer	24,2	G. Klimt	2,1	—	—
		Pavol z Levoče	1,0	Dienzenhofer	5,5	O. Kokoschka	2,1		
		D. Jurkovič	0,5	M. Grünewald	2,0	Hundertwasser	2,1		

Ve výčtu osobností politiky byli upřednostrováni současní státníci sousedních zemí, přesněji osoby, zastávající vysokou funkci v době konání průzkumu. Mezi takové jen výjimečně pronikly i postavy nepříliš vzdálené minulosti. Nejpresněji reagovali gymnazisté vyjmenováním všech předních slovenských politiků 20. století. Tím se ovšem dostali k tématu národní historie, která je jim důvěrněji známa. Překvapivě vysokým procentem respondentů byl zmíněn kontroverzní Milan Kňažko. Volba německých postav respektovala kromě současnosti klíčové momenty vývoje (sjednocení Německa, třetí říše), avšak s absencí tvůrců poválečného demokratického státu. Ve výčtu politiků ostatních zemí se důsledně objevovala jména posledních prezidentů či premiérů, avšak i tu byla před maďarským předsedou vlády Viktorem Orbánem upřednostněna postava Lájose Kossutha, symbolizující zápas za nezávislost Uher.

F) politikové

polští	%	slovenští	%	němečtí	%	rakouští	%	maďarští	%
L. Wałęsa	28,0	V. Mečiar	89,5	H. Kohl	75,2	T. Klestil	15,6	G. Horn	4,4
A. Kwaśniewski	21,0	M. Kováč	52,6	A. Hitler	18,2	F. Vranicki	8,5	A. Göncz	3,3
J. Buzek	4,9	M. R. Štefánik	17,4	R. Herzog	12,6	V. Klíma	7,2	L. Kossuth	3,3
		A. Dubček	13,9	K. Kinkel	8,2				

	J. Černogurský	10,8	O. Bismarck	8,2				
	G. Husák	10,0						
	M. Kňažko	10,0						
	J. Tiso	6,7						
	A. Hlinka	6,2						

Respondenti z řad středoškoláků oceňovali nejčastěji současné německé a slovenské osobnosti, především na Ostravsku také polské, avšak jen minimálně maďarské. Dominovali mezi nimi politikové, dále se pak kromě výjimečné osobnosti papeže objevovali ještě herci a úspěšní sportovci. Ti byli obdivováni zejména mladšími respondenty, starší upřednostňovali státníky či umělce.

8. Oceňují tyto současné osobnosti sousedních národů:

polští	%	slovenští	%	němečtí	%	rakouští	%	maďarští	%
L. Wałęsa	10,0	M. Kováč	14,1	H. Kohl	22,6	T. Klestil	6,4	G. Horn	1,0
A. Kwaśniewski	9,7	V. Mečiar	12,3	J. Klinsmann	3,8	V. Klima	2,5	A. Göncz	0,7
K. Wojtyła	7,7	M. Markovič	8,2	R. Herzog	3,3	T. Polster	1,8		

Mezi oceňovanými osobnostmi minulosti převažovali rovněž státníci a světoznámí reprezentanti různých oblastí umění, jen výjimečně vědy. Respondenti vyzvedávali rovněž bojovníky proti útlaku. I zde se potvrdilo, že jako nejvýznamnější postavy minulosti studenti uváděli takové, které už dříve jmenovali u jednotlivých oborů činností. Poměrně vysoké procento zmínek o Adolfu Hitlerovi naznačuje, že k ocenění často vedla pouze reálná znalost. Podobně kupříkladu žáci ZŠ oceňovali Josefa Tisa a Andreje Hlinku, tedy symboly snah o odloučení od ČSR. Gymnazisté právě naopak. Vyjádřili svůj obdiv vůči slovenskému spolutvůrci první republiky M. R. Štefánikovi a reprezentantu „Pražského jara“ Alexandru Dubčekovi, ale i vůči oběma názorově naprosto odlišným představitelům slovenského národního obrození. Zajímavá je volba postav maďarských, respektující kromě zakladatele maďarské státnosti především ty, kdo o její uchování bojovali. Překvapivě výčet oceňovaných rakouských státníků se omezil pouze na reprezentanty ještě společné monarchie.

9. Oceňuji tyto historické osobnosti sousedních národů:

polští	%	slovenští	%	němečtí	%	rakouští	%	maďarští	%
H. Sienkiewicz	8,0	M. R. Štefánik	11,0	J. W. Goethe	8,2	Marie Terezie	13,9	L. Kossuth	2,1
T. Kościuszko	4,4	J. Jánošík	9,2	A. Einstein	5,6	W. A. Mozart	9,7	I. Štěpán	1,8
A. Mickiewicz	3,6	L. Štúr	5,9	O. Bismarck	5,1	Josef II.	6,4	S. Petöfi	1,5
F. Chopin	2,6	A. Dubček	3,9	A. Hitler	4,6	František Josef	4,9	G. Bethlen	1,0
M. Skłodowska	2,3	J. Kollár	3,1	L. Beethoven	3,6				

Vztah k určitému úseku minulosti sousedního státu je rovněž závislý na vědomostech respondentů. Vyzvedávána byla jednak ta období, která jsou v dostatečné míře exponovaná v dějepisných učebnicích. Dále údobí, v nichž jsme žili společně s dnešními sousedy ve větších státních celcích, zajišťujících možnosti hospodářského vzestupu (Rakousko-Uhersko, doba vlády Marie Terezie a Josefa II.). Ve vztahu ke Slovensku pak éra Československa. Jistá část respondentů ocenila rovněž pokojný způsob rozpadu federace. Lze předpokládat, že tím současně vyjádřili odmítnutí politických poměrů na Slovensku po roce 1993. V případě Německa byl zdůrazňován jeho demokratický vývojový úsek a pak obrovský hospodářský rozmach sjednocujícího se teritoria před první světovou válkou. Ocenění polské současnosti je bezesporu reakcí na dnešní podobu vzájemných vztahů.

10. Oceňuji tato období minulosti sousedních států:

Polsko	%	Slovensko	%	Německo	%	Rakousko	%	Maďarsko	%
středověk	11,8	Československo	9,5	období od 1945	4,9	Rakousko-Uhersko	5,2	Rakousko-Uhersko	5,9
současnost	6,7	národní obrození	6,4	císařství	4,4	osvěcenský absolutismus	5,2		
národní povstání	6,7	rozdělení ČSFR	5,9	svatá říše	2,6	období republiky	1,0		

Závěr

Analýza dotazníků z hlediska úrovně všeobecného rozhledu středoškoláků není v žádném případě důvodem k pocitu uspokojení. Zatímco znalosti osobností německé vědy, umění a politiky nejsou nijak příkladné, ale alespoň zůstaly v průběhu posledních let stabilní, nelze podobné konstatování vyslovit ve vztahu k Polsku. Tak zásadní pokles vědomostí, stejně jako minimální znalost dalších sousedů nutí k vážnému zamyšlení a hledání příčin. Pokud nepřipustíme laxnost při vyplňování dotazníků, která sice mohla být jedním z faktorů (ale nikoliv jediným a určujícím), pak je nutno obrátit pozornost ke středoškolskému vzdělávacímu systému. Celoevropský průzkum Mládež a dějiny, jehož se v roce 1995 účastnila jak ČR, tak Polsko, přinesl zjištění nadprůměrných faktografických vědomostí tehdy oslovených českých středoškoláků. Upozornil však na některé závažné nedostatky v podobě absolutní převahy tradičních vyučovacích metod, upřednostrování učitelova výkladu jako hlavního, mnohdy však také jediného zdroje školních historických informací. Přílišná závislost na kvalitě příslušného vyučujícího se ukázala jako vážné nebezpečí. Studenti by se měli nejen naučit samostatně si historická fakta vyhledávat, ale měli by je umět rovněž hodnotit. Jedině tak se pro ně může stát historie „učitelkou života“. Jestliže nejsou zvyklí na soustavnou práci s dějepisnou učebnicí, která pro mnohé představuje jedinou historickou příručku, s níž se důkladně seznámí, nebudou se k ní také v případě budoucí potřeby navracet. Fixace do sešitových záznamů redukované faktografie a vesměs už jen jednoznačných závěrů, nekoresponduje se současnými potřebami vzdělávání.

Převažující vliv masových sdělovacích prostředků se neprojevuje nárůstem vědomostí. Lze tedy předpokládat, že v centru pozornosti mladých diváků a posluchačů nestojí naučné pořady, představující významné historické osobnosti a události. Stejně tak četné soutěžní pořady, v nichž mají dotazy z historie významné zastoupení, nepoutají dostatečnou pozornost mládeže. Ta je v současné době stále ještě příliš zaujata produkcí nabízenou zejména televizí Nova, upřednostňující seriály a akční filmy. Sociologické průzkumy naznačují, že sledovanost této stanice se snižuje nejvýrazněji v závislosti na vzdělání populace¹⁷. Pozitivem mediálního působení zůstává snad jen lepší orientace v současném politickém dění a fixace jmen státníků sousedních zemí. Ukazuje se, že ta je také určující pro ocenění, a to i ve vztahu k Polsku.

¹⁷ P. Pácl: *Čtenář, posluchač a divák...*, s. 28—30.

Předpokládejme, že zjištěná úroveň znalostí středoškoláků je projevem určitých problémů současného školství, zejména finančních, projevujících se mimo jiné také redukcí počtu vyučovacích hodin dějepisu, a také projevem hledání adekvátní podoby vzdělávacího systému, nikoliv trvalým jevem. Naše „směřování do Evropy“ by mělo přinést především inspiraci pozitivními stránkami západoevropského vzdělávání, nikoliv snižování úrovně v oblastech, v nichž jsme doposud vynikali.